

ARXEOLOGIYA VƏ ETNOQRAFIYA

VƏLİ BAXŞƏLİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: velibahshaliyev@mail.ru

NAXÇIVAN TƏPƏ YAŞAYIŞ YERİNDƏ ARXEOLOJİ QAZINTILAR

Cənubi Qafqaz mədəniyyətləri ilə Yaxın Şərq mədəniyyətləri arasındakı əlaqələrin mövcudluğu uzun müddətdir ki, qafqazşünas arxeoloqların diqqətini cəlb etməkdədir. R.M.Munçayev, O.H.Həbibullayev, İ.H.Nərimanov, T.D.Axundov və digərləri Yaxın Şərq mədəniyyətlərinin Cənubi Qafqaza yayılması ilə bağlı müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Bu əlaqələrin mövcudluğu indiyədək tək-tək tapıntılarla təmsil olunmuşdur və arxeoloji materialların bütöv kompleksi ilə təsdiq edilir. Belə arxeoloji material verən abidələrdən biri Dalma təpə tipli keramika ilə xarakterizə olunan Naxçıvan təpə yaşayış yeridir. Araşdırmalar göstərir ki, Dalma təpə mədəniyyətinin yayılma arealı Naxçıvan da əhatə etmişdir. Daha doğrusu, Naxçıvan bu mədəniyyətin formalaşdığı areala daxil olmuşdur. Şübhəsiz ki, gələcək araşdırmalar Urmiya hövzəsi və Naxçıvan tayfaları arasındakı əlaqələrin və qarşılıqlı münasibətlərin xarakterini daha aydın şəkildə müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Araşdırmalar həmçinin Dalma təpə mədəniyyətinin yaranması və formalaşması ilə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirəcəkdir.

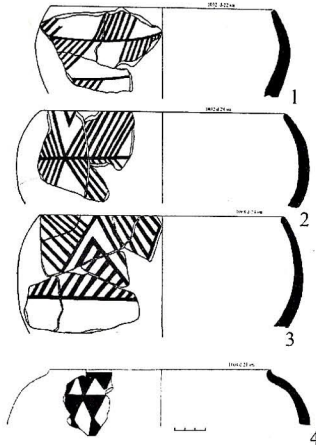
Açar sözlər: Naxçıvan, Dalma təpə mədəniyyəti, boyalı keramika, barmaq basqılı keramika, köçmə maddəlik, obsidian.

Cənubi Qafqaz mədəniyyətləri ilə Yaxın Şərq mədəniyyətləri arasındakı əlaqələrin mövcudluğu uzun müddətdir ki, qafqazşünas arxeoloqların diqqətini cəlb etməkdədir. R.M.Munçayev [9, c. 41-52], O.H.Həbibullayev [5, c. 72], İ.H.Nərimanov [10, c. 271-277; 3, c. 32], T.D.Axundov [15, p. 95-122] və digərləri Yaxın Şərq mədəniyyətlərinin Cənubi Qafqaza yayılması ilə bağlı müxtəlif fikirlər söyləmişlər. Bu əlaqələrin mövcudluğu indiyədək tək-tək tapıntılarla təmsil olunmuşdur və arxeoloji materialların bütöv kompleksi ilə təsdiq edilir. Belə arxeoloji material verən abidələrdən biri Dalma təpə tipli keramika ilə xarakterizə olunan Naxçıvan təpə yaşayış yeridir.

Naxçıvan təpə yaşayış yerində aparılan qazıntılar zamanı iki tikinti qatına aid üç mərhələ aşkar olunmuşdur. Ən üstəki tikinti qatı dördkünc formalı arxitektura ilə, on altıncı qat isə yarımqazma tipli evlərlə xarakterizə olunur. Bu tikinti qatına aid olan ikinci mərhələ yalnız ocaqlarla xarakterizə olunur. Araşdırmalara əsasən demək olar ki, Naxçıvan təpə yaşayış yerinin sakinləri ilk dövrlərdə bir tərəfi ana torpaqda qazılmış, digər qismi isə kərpiclə hörtülmüş yaşayış evlərinin istifadə etmişlər. Bu tip yaşayış evlərinin qalıqlarına Ovçular təpəsində [27, p. 31-87] və Yeni yol [2, s. 50] yaşayış yerində rast gəlinmişdir. Yaşayış yerində xeyli küllü təbəqəsinin olmasına baxmayaraq ağac kömürünün qalıqlarına çox az rast gəlinmişdir. Bu isə yənaqca kimi ağacdən az istifadə olunduğunu göstərir.

Yaşayış yerindən aşkar olunan arxeoloji materialların əksəriyyəti keramika məmulatı və obsidian parçalarından ibarətdir.

Əmək alətləri olduqca azdır. Dən daşları tək-tək nümunələrlə təmsil olunmuşdur. Sümük alət bir nümunə ilə təmsil olunmuşdur. Çaxmaq daşından az istifadə olunmuşdur. Onlar tək-tək nümunələrlə təmsil olunmuşdur. Əmək alətləri arasında obsidian alətlər daha çoxdur. Yaşayış yerindən minlərlə obsidian parçası tapılmışdır. Amma obsidian alətlər arasında da oraq dişləri olduqca azdır. Ehtimal ki, bu əhəlinin məşguliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

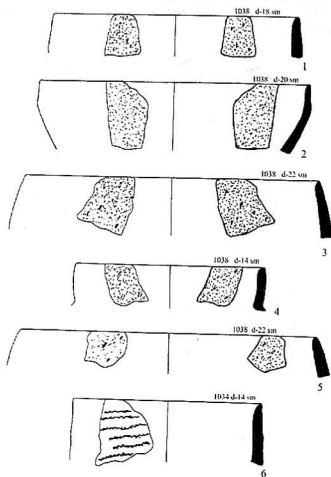

Şəkil 1. Boya naxışlı keramika.

Keramika məmulatı başlıca olaraq e.ə. V minilliyin birinci yarısı üçün xarakterikdir. Keramika məmulatının əsas xüsusiyyəti Dalma təpə tipli boyalı və bəzəmə keramikasının olmasıdır. Bu tip keramikası ilə xarakterizə edilən yaşayış yeri Cənubi Qafqazda ilk dəfədir ki aşkar olur. Naxçıvan yaşayış yerinin tədqiqi yalnız Azərbaycanın deyil, bütövlükdə bütün Cənubi Qafqazın Eneolit mədəniyyətinin ardıcıl mərhələlərini öyrənməyə imkan verir.

Keramika məmulatının yaşayış yerinin stratifikasiyasına uyğun olaraq iki dövrə bölmək olar. Ümumiyyətlə, hər iki təbəqənin keramika məmulatı hazırlanma texnologiyası və naxışlanmasına görə bənzərdir. Onlar gil laylarını bir-birinin üzərinə yapışdırmaq və bir-birinin üzərinə qoymaqla, yəni lent üsulu ilə hazırlanmışdır. Bəzi qabların üzəri incə təbəqə ilə süvanmışdır. Araşdırma göstərir ki, bu bəzi hallarda qabların rəng tonunu dəyişmək, bəzən isə ornamentasiya ilə bağlı olmuşdur. Bu xüsusiyyət barmaq basqılı ilə naxışlanmış keramikaya aiddir. Araşdırmalar göstərir ki, səliqəz və qarışıq barmaq basqılı qabların üzərinə ayrıca layların yapışdırılması ilə bağlı olmuşdur. Fikrimizə, bəzi tədqiqatçılar barmaq basqılı keramikanın etnoqrafik xüsusiyyətlərlə bağlı olmasını ehtimal etməkdə haqlıdırlar [22, p. 37-40]. Lakin bəzən bu üsuldən qabların təmir edilməsi üçün də istifadə olunmuşdur. Keramika məmulatı başlıca olaraq saman qarışıqlı olan gil-

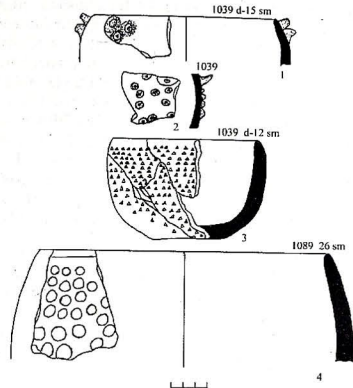
dən hazırlanmış və qırmızı rəngin müxtəlif tonlarında bəşirlmişdir. Qum qarışığı olanlar tək-tək nümunələrlə təmsil olunmuşdur. Rəng tonları sarı və qırmızının müxtəlif tonları ilə təmsil edilmişdir. Az miqdarda boz rəngli qablara təsadüf olunmuşdur.

Şəkil 2. Qırmızı boya ilə örtülmüş keramika.

Birinci dövrə üst təbəqədən aşkar olunan keramika məmulatı aiddir. Bu dövrə dörd-künc formalı arxitektura ilə fərqlənir. Bu təbəqədən aşkar olunan keramika məmulatını altı qrupa bölmək olar. Birinci qrupa sadə keramika məmulatı, ikinci qrupa boyalı keramika məmulatı, üçüncü qrupa qırmızı boya ilə örtülmüş nağışsız keramika, dördüncü qrupa basma nağışlı keramika, o cümlədən barmaq basqısı ilə nağışlanmış keramika, beşinci qrupa daraq basqısı ilə nağışlanmış keramika, altıncı qrupa daraqvari altlı üfüqi zolaqlar şəklində nağışlanmış keramika aiddir.

Sadə keramika məmulatı üstünlük təşkil edir. Onlar başlıca olaraq incə saman qarışığı olan gildən hazırlanaraq yaxşı bəşirilmişdir. Lakin bəzən qabların divarları arasında bışmamış boz rəngli təbəqəyə rast gəlinir. Bu tip qablardan bəzisinin üzəri sarı boya ilə örtülərək az cilalanmışdır. Bəzi qabların iç tərəfi kobud şəklində daraqvari altlı düzəldilmişdir. Qabların bəzisinin içərisinə qırmızı çəkilərək cilalanmışdır. Bəzi qabların qulpşəkili xıncıtları vardır. Bu qrupdakı qablar başlıca olaraq kasa, küpə və çömləklərdən ibarətdir. Bu qrupa gil maqallar və iri həcmli təsərrüfat qabları da bu qrupa aiddir. Bu tip keramika məmulatı Culfa Kültəpəsi [11, p. 38], Dalma tapə [19, p. 101], Dava Göz tepe [12, p. 73], Seh Gabi B [23, p. 232-236] yaşayış yerlərindən məlumdur.

Şəkil 3. Qabartma və basma nağışlı keramika.

İkinci qrupdakı qablar boyalıdır (şəkil 1). Onlar başlıca olaraq qatqısı olmayan gildən hazırlanaraq yaxşı bəşirilmişdir. Bu tip keramika kəşikdə qara rəngdədir. Onlar hər iki üzəndə qırmızı boya ilə örtülərək xarici səthləri qara rənglə həndəsi motivdə nağışlanmışdır. Üzərində və içərisində saman izlərinə rast gəlinməmişdir. Nağışlar olduqca müxtəlifdir. Bir-birinin içərisinə çəkilmiş üçbucaqlar üstünlük təşkil edir. Bundan başqa yolşəkili, bir-biri üzərində olan kiçik üçbucaqlar, içərişi paralel xətlərlə doldurulmuş üçbucaqlar, torşəkili və sünbülşəkili nağışlar da vardır. Bəzən nağışlar qabların sarı rənglə boyanmış səthinə, bəzən isə boyanmamış səthinə qara rənglə çəkilmişdir. Nağışlar sünbülvari formadadır. Keramika parçalarının birinin səthi bitişik rombların içərisinə çəkilmiş üçbucaqlarla nağışlanmışdır. Bu tip boyalı keramika məmulatı Dalma tapə [19, fig. 4, A, E; fig. 7, D; fig. 10, A], Culfa Kültəpəsi [11, p. 38, fig. 10, 1-3, 5-8], Seh Gabi B [23, p. 253-304, fig. 55, 1.1, 1.2; fig. 56, 14.1, 14.3; fig. 61, 53.1, 53.8], Lavin tapə [20, fig. 7-9], Sonqar vadisi [24, fig. 6, 15-17], Hacı-Firuz [29, fig. 97] və digər yaşayış yerlərindən məlumdur.

Üçüncü qrupdakı keramika məmulatı saman qarışığı, bəzən isə qatqısız gildən hazırlanmış və hər iki üzəndə, bəzən də yalnız xaricəndə və ağzının kənarı içəridən qırmızı boya ilə örtülmüşdür (şəkil 2). Bu tipdəki keramikanın hər iki üzündə saman izləri vardır. Bu tip keramika Dalma tapə [19, p. 117], Seh Gabi B [23, p. 226-230], Lavin tapə [20, p. 101], Culfa Kültəpəsi [11, p. 38] digər yaşayış yerlərindən məlumdur.

Dördüncü qrup keramika saman qarışığı olan gildən hazırlanmış, bəzən yaxşı, bəzən isə qeyri-bərabər bəşirilərək basma ornamentlə nağışlanmışdır (şəkil 3). Ornamentlər olduqca müxtəlifdir. Onlar xüsusi alətin basılması ilə hazırlanmışdır. Nağışların bəzisi dirnaq və barmaq basqısı ilə icra edilmişdir. Bəzi ornamentlər küt alətin basqısı ilə icra olunmuşdur. Ornamentlər arasında çərtmələr üstünlük təşkil edir. Nəhşlərin bir qismi olduqca düzgün və səliqəlidir. Digər qismi isə qarmaqarışıqdır. Ehtimal ki, bəzi na-

xışlar dırmaq və barmaq basqısı ilə hazırlanmışdır. Bu xüsusilə üzəri suvanmış qablarda özünü göstərməmişdir. Bu qrupdakı qablar istifadə edilmiş sahəsinə görə də müxtəlifdir. Onlar arasında olduqca səliqəli hazırlanmış yemək, mətbəx və təsərrüfat qablarına rast gəlinir. Qabların bəzisi hər iki üzədən, bəzisi isə xaricədən qırmızı boya ilə örtülmüşdür. Bu tip keramika Dalma təpə [19, p. 101, fig. 8], Seh Gabi B [23, p. 242-251, fig. 9, 47-54], Siahbid [23, fig. 104], Çoğa Maran [23, fig. 105], Lavin Təpə [20, p. 101, fig. 9, 19-22; fig. 10, 1069]. Sonqar vadisindəki [24, fig. 3; fig. 5; fig. 7-8] abidələrdən mələmldür.

Bəşinci qrup qablar daraq basqısı ilə naxışlanmışdır. Bu tip keramika nümunələri başlıca olaraq iri həcmli qabların parçalarından ibarətdir. Lakin onlar arasında incə hazırlanmış məişət qabları da vardır. Bu tip keramika məmulatının bəzisi sadə, bəzisi isə sarı, ya da qırmızı boya ilə örtülür. Daraq basqıları bəzən səliqəli olub müəyyən kompozisiya yaradır, bəzən isə səliqəsiz və qarışıqdır. Bu tip keramika Dalma təpə yaşayış yerindən yaxşı mələmldür [19, fig. 8, E; Pl. II, b].

Altıncı qrupdakı keramika nümunələri daraqvari aletlə naxışlanmışdır. Bu tip keramika məmulatı olduqca azdır və incə daraqvari alet vasitəsi ilə naxışlanmışdır. Onlar Ovçulartəpəsinin bənzər naxışlarından daha incə olması ilə fərqlənir. Bu tip ornament Culfə Kültəpəsinin müxtəlif təbəqələrindən [11, p. 110, fig. 9, 1; fig. 13, 10; fig. 15, 4; fig. 20, 14], Naxçıvan Kültəpəsi, Uzunoba, Uçan Ağıl yaşayış yerlərindən mələmldür. Naxçıvan Kültəpəsi, Uzunoba, Uçan Ağıl yaşayış yerlərindən aşkar olunan bu tip keramika çap olunmamışdır. Bu tip keramika başlıca olaraq e.ə. V minilliyin ikinci yarısına aid abidələrdən yaxşı mələmldür [27, p. 31-87].

İkinci dövrün altı təbəqəsi dövrüncü formalı yarımqazma tipli evlərə xarakterizə olunur. Bu dövr, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, iki mərhələ ilə təmsil edilmişdir. Birinci təbəqənin keramika kompleksi demək olar ki bu dövrdə də mövcud olmuşdur. Lakin müəyyən dəyişikliklər vardır. Birinci dövrə aid qırmızı boya üzərindən qara rənglə naxışlanmış keramika bu dövrdə azalmışdır. Bəzən naxışlı keramikanın çeşidləri artmışdır. Onlar qırmızı, bəzən də sarı rənglə boyanmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Culfə Kültəpəsinin altı layları Dalma Təpə tipli boyalı keramika ilə xarakterizə olunur, lakin burada bəzən naxışlı keramika aşkar olunmamışdır [11, p. 38, fig. 10, 1-3, 5-8]. Ehtimal ki, bu tip keramika Culfə Kültəpəsindəki boyalılardan erkən mərhələyə aiddir. Daha çox dəyişiklik sadə keramika məmulatında izlənilir. Bu dövrdə sadə keramika məmulatının bir qismi içəridən qırmızı boya ilə örtülərək yaxşı cıtanılmış, şübbəhsiz ki, yemək qabları kimi istifadə olunmuşdur. Bu tip keramika məmulatının bir qismi isə enli qırmızı zolaqlarla naxışlanmışdır. Təəssüf ki, bu tip naxışlar bütöv şəkildə əldə edilməyindən onların motivini tam şəkildə müəyyənləşdirmək mümkün deyil.

Yaşayış yerində aşkar olunan heyvan sümüklərinin analizi bu yaşayış yerindəki insanların heyvandarlıqla məşğul olduğunu, başlıca olaraq mal-qara və xırdabuynuzlu heyvan saxladıklarını göstərir. Ovçuluq çox az istifadə olunmuşdur. At və it sümüyi yalnız bir nümunə ilə təmsil olunmuşdur. Botaniki qalıqlar hələlik yoxdur. Məsələn bunnadək ki, ocaqlarda karbon qalıqları çox azdır. Karbonlaşmış bitki qalıqları isə hələlik yuyulmuş torpaqlardan aşkar olunmamışdır. Ola bilsin ki, gələcək araşdırmalar zamanı botaniki qalıqlar haqqında müəyyən fikir demək olacaqdır.

Aşkar edilmiş keramika məmulatına əsasən yaşayış yerini e.ə. V minilliyin birinci yarısına aid etmək olar. Kömür analizlərinin nəticələri yaşayış yerində həyatın e.ə. V minilliyin əvvəlində başladığını göstərir. Bu yaşayış yerinin, həmçinin Sıraçay hövzəsində yerləşən digər abidələrin tədqiqi [6, c. 88-95; 7, c. 136-145] Cənubi Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın Eneolit mədəniyyətini dövrələndirməyə imkan verir. Naxçıvan təpə yaşayış yerindən Dalma təpə keramika məmulatının aşkar olunması olduqca diq-

qətəlayıqdır. Dalmatəpə tipli boyalı keramika məmulatı Naxçıvanda hələlik Uzun Obə və Uçan Ağıl yaşayış yerindən tək-tək nümunələrə mələmldür [1, s. 117-124]. Barmaq basqılı keramika isə hələlik Uçan Ağıl dağ bir nümunə ilə təmsil olunur. Digər yaşayış yerlərində bu tip keramika hələlik yoxdur. Bu tip keramika tək-tək nümunələrə Qarabağ abidələrindən mələmldür [16, c. 197-198, rəf. 22, 1; rəf. 56, 1 və b.]. Araşdırmalar Urmiya hövzəsinin yaşayış yerlərində başlıca olaraq Sünik obsidianından istifadə olunduğunu göstərir [18, p. 1956-1965]. Naxçıvan abidələrində isə əsasən Göyçə obsidianından istifadə olunmuşdur [7, c. 143]. Sünik obsidianı faiz etibarilə azdır və ikinci yerdedir. Ehtimal ki, Urmiya hövzəsində yaşayan tayfalar Zəngəzur dağlarındakı xamməhlərlə birlikdə Urmiya hövzəsinin yaşayış yerlərində başlıca olaraq Sünik obsidianından istifadə etmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yaxınlarda Naxçıvançay vadisində üzərində mis filizinin izləri olan mədən altının tapılması bu əlaqələrin yalnız obsidianla deyil, həm də mis yataqları ilə bağlı olduğunu göstərir.

Dalma təpə tipli keramika 1959 Charles Burney və 1961-ci ildə Cuyler Young tərəfindən tədqiq edilən Dalma təpə yaşayış yerindən aşkar olunmuşdur [19, p. 111-127]. Bu tip keramikanın həmçinin Həsənlı, Hacı-Firuz [29, p. 20], Təpə Sevan [34, p. 98-117] yaşayış yerlərində mövcudluğu araşdırmalarla müəyyən olunmuşdur. Dalma təpə keramikasına İran və İraqın yaşayış yerlərində tipik Xalaf və Ubeid keramikası ilə birlikdə rast gəlinmişdir. Bu tip keramika Zagros dağlarında kəşfiyyət xarakterli araşdırmalarla da aşkar olunmuşdur. Kanqavar vadisində Seh-Gabi [23, p. 153-169] və Qodin təpə [33, p. 80-90; 23, p. 172-173] yaşayış yerlərində qəzıntı aparılmış, Mahidaşda [25, p. 39-50] isə 16 yaşayış yerinin səthində zəngin Dalma tipli keramika aşkar olunmuşdur. Bu yaşayış yerlərindən Təpə Siahbid [23, p. 305-314] və Çoğa Maran [23, p. 317] şurf qazıntıları ilə öyrənilmiş, Təpə Həkda isə yerüstü materiallar arasında Dalma keramikası üstünlük təşkil etmişdir [22, p. 38]. Bu tip keramika İrakda Cəbəl yaşayış yerində, Kərkükdə [22, p. 39-40] Tell Abad, Keit Qasım və Yorqan Təpədə [22, p. 39-40] rastlanmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Kanqavar vadisində bu tip keramika 68%, Mahidaşda isə 24% [22, p. 39] olmuşdur. Araşdırmalar bu tip keramikanın cənubə doğru irəlilədiəcə azaldığını göstərir. Öncə Urmiya gölünün cənubunda və qərbində yayılmış güman edilən bu keramika Urmiyanın şimalında [Abədi, 2017, p. 69-87], hazırda isə Naxçıvanda aşkar olunmuşdur. İran Azərbaycanında bu mədəniyyət Culfə Kültəpəsi [11, p. 33-167], Ahranjan Təpə [28, p. 7-17], Lavin Təpə [20, p. 95-117], Qoşa Təpə [21, p. 304], İdir Təpə və Baruj Tepe [13, p. 4-25; 14, p. 3-21] yaşayış yerlərinin qazıntıları zamanı aşkar edilmişdir. Həzrıda bu tip keramika İran Azərbaycanında 100-dən artıq yaşayış yerindən mələmldür. Yaşayış yerlərinin bir qismi oturaq əhaliyə, bir qismi isə köçmə mədəniyyətlə məşğul olan insanlara məxsusdur [12, p. 80]. Tədqiqatçıların fikrinə görə bu mədəniyyət Şimal-Qərbi İranda çiçəklənmiş və Urmiya gölünün cənubuna yayılmışdır [12, p. 80]. Dalma təpə keramikasının kimyəvi analizi onun yerli istehsalın məhsulu olduğunu göstərmişdir [22, p. 40].

Bələ hesab edirik ki, Dalma təpə mədəniyyətinin yayılma arealı Naxçıvanı da əhatə etmişdir. Daha doğrusu, Naxçıvan bu mədəniyyətin formalaşdığı areala daxil olmuşdur. Şübbəhsiz ki, gələcək araşdırmalar Urmiya hövzəsi və Naxçıvan tayfaları arasındakı əlaqələrin və qarşılıqlı münasibətlərin xarakterini daha aydın şəkildə müəyyən etməyə imkan verəcəkdir. Araşdırmalar həmçinin Dalma təpə mədəniyyətinin yaranması və formalaşması ilə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirəcəkdir.

1. Baxşəliyev V.B. Kültərə ətrafında arxeoloji araşdırmalar // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri, 2017, № 3, s. 117-124.
2. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Rzayeva R. Yeni Yol yaşayış yerində arxeoloji araşdırmalar. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Sosial elmlər seriyası. 2017, № 1, s. 49-56.
3. Nərimanov İ.H. Naxçıvanın erkən əkinçi-maldar əhalisinin tarixindən. Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası, 2003, № 1, s. 32-33.
4. Müseyibli N. Böyük Kəşik. Eneolit dövrü yaşayış məskəni, Bakı: Nafta-Press, 2007, 328 s.
5. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: Элм, 1982, 316 с.
6. Бахшалиев В.В. Новые энеолитические памятники на территории Нахчывана // Российская археология, 2014, № 2, с. 88-95.
7. Бахшалиев В.В. Новые материалы эпохи неолита и энеолита на территории Нахчывана // Российская археология, 2015, № 2, с. 136-145.
8. Бахшалиев В.В. Новые данные о поселении Кюльтепе I в Нахчыване // Российская археология, 2016, № 3, с. 38-41.
9. Мунчаев Р.М., Амиров Ш.Н. Взаимосвязи Кавказа и Месопотамии в VI-IV тыс. до н.э. Международная научная конференция, 11-12 сентября 2008, Баку: Чашыюлы, 2009, с. 41-52.
10. Нариманов И.Г. Обедские племена Месопотамии в Азербайджане. Тезисы Всесоюзной археологической конференции. Баку, 1985, с. 271-277.
11. Abedi A., Khatib Shahidi H., Chataigner CH., Niknami K., Eskandari N., Kazempour M., Pirmoham-madi A., Hosenzadeh J. and Ebrahimi GH. Excavation at Kul Tepe of (Jolfa), North-Western Iran, 2010: First Preliminary Report", *Ancient Near Eastern Studies*. Vol. 51, 2014, pp. 33-167.
12. Abedi A. Iranian Azerbaijan Pathway From The Zagros To The Caucasus, Anatolia And Northern Mesopotamia: Dava Göz, A New Neolithic And Chalcolithic Site In NW Iran. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, vol. 17, № 1 (2017) pp. 69-87.
13. Alizadeh K. and Azarnoush M. (2003a) Systematic survey of Tepe Baruj: Sampling method and statistical results (Barresi-ye Raveshmand-e Tappe-ye Baruj: Ravesh-e Numunebardari va Natayej-e Amari)," *Iranian Journal of Archaeology and History* 33, 2003a, pp. 4-25 (In Persian with English summary).
14. Alizadeh K. and Azarnoush M. Systematic survey of Baruj Tepe: Cultural relationship between the south and the north of the Araxes River (Barasiy-e Raveshmand-e Tappeh Baruj: Ravabet-e Farhan-gi-e do soye Rood-e Aras), *Iranian Journal of Archaeology and History* 34, 2003 b, pp. 3-21 (In Persian with English summary).
15. Achundov T. Sites des migrants venus du Proche-Orient en Transcaucasie, in *Les cultures du Caucase (VIe-IIIe millénaires avant notre ère). Leurs relations avec le Proche Orient*, B. Lyonnet ed., Éditions Re-cherche sur les Civilisations, CNRS Éditions: Paris, 2007, p. 95-122.
16. Ахундов Т. У истоков Кавказской цивилизации Гарабагского неолита. Баку: Афполиграф, 2017, 918 с.
17. Dyson R.H. and Young T.C. Jr. (1960). The Sulduz Valley Iran: Pisdeli Tepe, *Antiquity* 34, 1960, pp. 19-2.

18. Khademi N.F., Abedi A., Glascock M.D., Eskandari N. and Khazae M. Provenance of prehistoric obsidian artifacts from Kul Tepe, Northwestern Iran using X-ray fluorescence (XRF) analysis // *Journal of Archaeological Science*, 2013, 40, p. 1956-1965.
19. Hamlin C. Dalma Tepe, Iran, 13, 1975, pp. 111-127.
20. Hejebri N., Binandeh A., Nestani J. and Vahdati N. H. Excavation at Lavin Tepe North-west Iran, *Ancient Near Eastern Studies*, vol. 40, 2012, pp. 95-117.
21. Hejebri N., Purfaraj A. The investigation of cultural relationships of Ardebil province with north and northeastern Iran in Neolithic and Chalcolithic periods: Based on archaeological data of Ghosha Tepe in Shahar Yeri," in *Abstracts of the International Symposium on Iranian Archaeology: Northern and Northeastern Regions*, Tehran: Iranian Center for Archaeological Research, 2005, p. 304.
22. Henrickson. E.F. and Vitali V. The Dalma Tradition: Prehistoric Inter-Regional Cultural Integration Highland Western Iran, *Paleorient*, vol. 13, № 2, 1987, pp. 37-45.
23. Henrickson E.F. Ceramic styles and cultural interaction in the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros, Iran. A Thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of philosophy in the University of Toronto. Toronto, 1983, 840 p.
24. Heyderyan M., Zeydi M., Herieman H. Kirmanşahın Sonqar vadisində Orta Kalkolitik yaşayış yerləri // *Payambastanşünas*, 1392, № 19, p. 1-14.
25. Levine L.D. and McDonald M.M.A. The Neolithic and Chalcolithic periods in the Mahidasht. *Iran*, XV, 1977, 39-50.
26. Levine L.D. Archaeological investigations in the Mahidasht, western Iran, *Paléorient* II, 2 1975, p. 487-490.
27. Marro C., Bakhshaliyev V. and Ashurov S. Excavations at Ovqular Tepesi (Nakhichivan, Azerbaijan). First Preliminary Report the 2006-2008 seasons. *Anatolia Antiqua XVII*, IFEA, Paris, 2009, p. 31-87.
28. Talai H. Pottery evidence from Ahrendjan Tepe, a Neolithic site in Salmas plain, Azerbaijan, *Iran*. AMI (16), 1983, pp. 7-17.
29. Voigt M.M. Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1983, 396 p.
30. Young T.C. Excavations at Godin Tappeh, 1973. In proceedings of the II Annual Symposium on Archaeological research in Iran. Ed. By Bagherzadeh F. Tehran: Centre for Archaeological Research, 1974, pp. 80-90.
31. Young T.C. An archaeological survey in Kangavar valley. In proceedings of the III Annual Symposium on Archaeological research in Iran. Ed. By Bagherzadeh F. Tehran: Centre for Archaeological Research, 1974, pp. 23-30.
32. Young T.C. Kangavar valley survey. *Iran* XIII, 1975, p. 191-193.
33. Young T.C., Levine D.L. Excavations of the Godin project: second progress report. Toronto: Royal Ontario Museum Art and Archaeology Occasional papers, 1974, № 26.
34. Solecki R.L. and Solecki R.S. Tepe Sevan: A Dalma period site in the Margavar valley, Azerbaijan, Iran, *Bulletin of the Asia Institute of Pahlavi University*, 3, 1973, pp. 98-117.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ПОСЕЛЕНИИ НАХЧЫВАН ТЕПЕ

Существование связей между культурами Южного Кавказа и Ближнего Востока, в том числе Месопотамии, уже давно привлекало внимание исследователей-кавказоведов. Такие исследователи, как Р.М.Мунчаев, О.А.Абибуллаев, И.Г.Нариманов, Т.В.Ахундов и другие, говорили о распространении культур Ближнего Востока на Южном Кавказе. Если ранее существование этих связей представлялось единичными находками, то в настоящее время они подтверждаются комплексом целого ряда археологических материалов. Одним из таких памятников является поселение Нахчыван тепе, которое характеризуется Дальматепинской керамикой. Таким образом, можно заключить, что ареал формирования и распространения дальматепинской культуры охватил также территории Нахчывана. Несомненно, что последующие исследования выяснят некоторые вопросы характера взаимных связей племен бассейна Урмия и Нахчывана. Думаем, что будут выясняться также вопросы, связанные с местом зарождения культуры Дальма Тепе.

Ключевые слова: Нахчыван, Дальматепинская культура, расписная керамика, керамика с отпечатками пальца, кочевое животноводство, обсидиан.

Veli Bakhshaliyev

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN THE SETTLEMENT OF NAKHCHIVAN TEPE

Existence of connections between the cultures of South Caucasus and those of the Middle East (including Mesopotamia) has drawn the attention of researchers for many years. Researchers such as R.M. Munchayev, O.A. Abibullayev, I.G. Narimanov, T.I. Akhundov and others spoke about the spread and distribution of cultures of from Middle East in South Caucasus. Although the existence of these connections was sometimes demonstrated by single finds, now however these connections are demonstrated by a complex of archaeological materials. One such monument is the settlement of Nakhchivan Tepe which is characterized by Dalma Tepe ceramics. We consider that is necessary to introduce to the scientific community the fact that this cultural assemblage has been revealed for the first time in the South Caucasus, and also to define its place among the other Caucasian cultures. Thus it can be concluded that the area of formation and distribution of Dalma Tepe culture included Nakhchivan's territories. Undoubtedly, subsequent studies will clarify some questions of the nature of the mutual ties between the tribes of the basin of Urmia and Nakhchivan. We think that the issues related to the birthplace of Dalma Tepe culture will also be clarified.

Keyword: Nakhchivan, Dalma Tepe culture, painted ceramics, ceramics with figner impression, nomadic cattle-breeding, obsidian.

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir-Qrant № EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/47/5